

Fotografie
wordt Kunst
Photo-Seession
in Holland
1890-1937
Photography
Becomes Art



Inhoud

6	Voorwoord Benno Tempel Kurt de Belder
8	Nota bene Maartje van den Heuvel
11	Catalogus
49	Fotografie wordt Kunst Photo-Secession in Holland 1890-1937 Maartje van den Heuvel
69	Catalogus
144	Biografieën
150	Noten

Contents

7	Foreword Benno Tempel Kurt de Belder
9	Nota bene Maartje van den Heuvel
11	Catalogue
49	Photography Becomes Art Photo-Secession in Holland 1890-1937 Maartje van den Heuvel
69	Catalogue
145	Biographies
151	Notes

Voorwoord

Fotografie wordt Kunst. Photo-Secession in Holland 1890-1937 is een product van de samenwerking tussen de afdeling fotografie van de Bijzondere Collecties van de Universitaire Bibliotheken Leiden en Fotomuseum Den Haag. Deze samenwerking bestaat sinds 2002: het jaar waarin het Fotomuseum Den Haag werd opgericht als aanpalend zustermuseum van Gemeentemuseum Den Haag en de fotocollectie van Universiteit Leiden verhuisde van het Prentenkabinet naar de Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek aan de Witte Singel 27 in Leiden.

De samenwerking lag voor de hand: het nieuwe Fotomuseum had prachtige tentoonstellingszalen en Universiteit Leiden een omvangrijke fotocollectie. De oprichting van deze collectie in 1953 aan het Prentenkabinet markeerde het begin van het museaal verzamelen van fotografie in Nederland. Tot eind twintigste eeuw had Universiteit Leiden wat betreft fotografie een bijna unieke verzamelpositie in Nederland, waardoor zo ongeveer alle technische en artistieke wendingen van het medium sinds het ontstaan van de fotografie in 1839 zijn vertegenwoordigd – niet zelden met waardevolle en internationaal vermaarde topstukken. Hoewel de collectie zijn weerga in Nederland niet kent, heeft Universiteit Leiden zelf geen monumentale tentoonstellingszalen. De samenwerking met Fotomuseum Den Haag garandeert toch een structurele zichtbaarheid van deze geweldige fotocollectie voor een breed publiek.

Eerdere tentoonstellingen in het Fotomuseum Den Haag die volledig of grotendeels uit de collectie van Universiteit Leiden zijn samengesteld waren in 2003 een retrospectief van Emmy Andriessse (1914-1953) en in 2004 een tentoonstelling over Gerard

Fieret (1924-2009), ter gelegenheid van de tachtigste verjaardag van deze fotograaf. In 2010 maakten Universiteit Leiden en Fotomuseum Den Haag *Fotografie! Een Bijzondere Collectie van Universiteit Leiden* waarin de collectie centraal stond. In 2019, met *Fotografie wordt Kunst*, is gekozen voor een thematische invalshoek, namelijk hoe fotografie tussen 1890 en 1937 zich in Nederland ontwikkelde tot kunstvorm. Dit thema is toepasselijk, omdat deze publicatie en tentoonstelling het licht zien op het moment dat het Gemeentemuseum Den Haag verdergaat onder de naam Kunstmuseum Den Haag. Moge ook onder deze nieuwe vlag de samenwerking tussen Den Haag en Leiden nog veel mooie tentoonstellingen en boeken opleveren.

Veel dank gaat uit naar Joëlle Daems, student aan de research master Arts and Culture van Universiteit Leiden en stagiaire en assistent in dit project. Daarnaast was deze publicatie niet mogelijk geweest zonder de financiële ondersteuning van de Faculteit der Geesteswetenschappen van Universiteit Leiden, Universitaire Bibliotheken Leiden, de Stichting De Gijsselaar-Hintzenfonds en de Stichting Pieter Haverkorn van Rijsewijk, waarnaar eveneens hartelijke dank uitgaat.

Benno Tempel Directeur
Fotomuseum Den Haag
en Gemeentemuseum Den Haag

Kurt De Belder Bibliothecaris van de Universiteit,
directeur Universitaire Bibliotheken Leiden &
Leiden University Press

Foreword

Photography Becomes Art. The Photo-Secession in Holland 1890-1937 is a result of the collaboration between the photography department of the Special Collections of Leiden University Libraries and Fotomuseum Den Haag. This partnership dates back to 2002, the year in which Fotomuseum Den Haag was established as an adjoining sister-museum to the Gemeentemuseum Den Haag, and the year in which Leiden University's photography collection was moved from the Print Room to the University Library's Special Collections on Witte Singel 27 in Leiden.

The collaboration was an obvious one: the new photography museum had fantastic exhibition spaces and Leiden University had an extensive photography collection. The founding of this collection at the Print Room in 1953 had marked the start of the museological collection of photography in the Netherlands. Until the end of the twentieth century, Leiden University occupied an almost unique collecting position in the Netherlands as far as photography was concerned, representing virtually all of the technical and artistic turns in the medium since the origins of photography in 1839 – not infrequently with valuable and internationally renowned masterpieces. Although the collection is unparalleled in the Netherlands, Leiden University itself lacks a monumental exhibition space. The partnership with Fotomuseum Den Haag has ensured that this wonderful photography collection has nevertheless remained visible to a wide audience.

Previous photography exhibitions at Fotomuseum Den Haag that were composed entirely of largely of works from Leiden University's collection were a retrospective on Emmy Andriess (1914-1953) in

2003, and an exhibition in 2004 on Gerard Fieret (1924-2009), on the occasion of this photographer's eightieth birthday. In 2010, Leiden University and Fotomuseum Den Haag produced *Fotografie! Een Bijzondere Collectie van Universiteit Leiden [Photography! Leiden University's Special Collection]*, which focused on the collection. In 2019, with *Photography Becomes Art*, a thematic angle has been chosen: namely, how photography in the Netherlands developed into an art form between 1890 and 1937. An apt theme, as this publication and exhibition appear at a time when the Gemeentemuseum Den Haag will henceforth be known as Kunstmuseum Den Haag. We hope that the partnership between The Hague and Leiden will produce many more beautiful exhibitions and books under this new flag.

We are grateful to Joëlle Daems, a student on the research Master's programme in Arts and Culture at Leiden University and an intern and assistant for this project. In addition, this publication would not have been possible without financial support from the Faculty of Humanities at Leiden University, Leiden University Libraries, the De Gijselaar-Hintzenfonds Foundation and the Pieter Haverkorn van Rijsewijk Foundation, and we would like to express our deep gratitude to all four.

Benno Tempel Director
Fotomuseum Den Haag
and Gemeentemuseum Den Haag

Kurt De Belder Librarian of the University,
director of Leiden University Libraries &
Leiden University Press

George H. Breitner

[*Straatbeeld/Street view
Amsterdam*]

ca. 1890-1899

Daglichtgelatinezilverdruk/
gelatin printing out paper

9,0 × 10,0 cm

Inv.nr./acc.no. PK-F-GHB.052

Henri Berssenbrugge

[*Rotterdam, Goudsche Singel,
hoek/corner Boschje*]

ca. 1905

Ontwikkelgelatinezilverdruk/
gelatin silver print

28,5 × 33,2 cm

Inv.nr./acc.no. PK-F-97.019





44

Bernard Eilers

"Zon na nevel" / "Sun after Fog"

1907-1908

Ontwikkelgelatine-zilverdruk/
gelatin silver print

26,6 × 31,1 cm

Inv.nr./acc.no. PK-F-06.042







50

Julia Margaret Cameron

*Mijn nicht en petekind/My niece and
god-child mrs. Herbert Duckworth*
1872

Kooldruk/carbon print

32,5 × 24,7 cm

Inv.nr./acc.no. PK-F-72.454

George Hendrik Breitner

*Amsterdam, Gracht met brug/
Canal with bridge*
1895

Olieverf op doek/oil on canvas

62,1 × 100,5 cm

Coll. Gemeentemuseum Den Haag

Inv.nr./acc.no. 0333252

Eind negentiende, begin twintigste eeuw kwam in Nederland, net als in andere landen, een beweging op gang van fotografen die fotografie tot kunst wilden maken. Engeland kende hiervoor als pionier Julia Margaret Cameron (p. 50). Nederland had als pionierende kunstfotografen de Amsterdammer Eduard Asser, die vanaf 1857 naast familiefoto's ook gestileerde zelfportretten, stillevenen en een enkel landschap fotografeerde, en het duo Munnich & Ermerins: een wis- en natuurkundige en een jurist die gedurende veertien maanden in 1860/'61 in Haarlem een 'Photographisch Etablissement' runden en exposeerden op Parijse tentoonstellingen. De welgestelde Alexandrine Tinne fotografeerde vanuit het raam van haar statige huis in Den Haag boomtoppen en vroeg haar koetsier om haar doka-koets de duinen in te rijden waar ze in 1861 enkele vroege landschapsfoto's maakte. Na het werk van deze eerstelingen, komt vanaf 1890 de kunstfotografie meer structureel van de grond. Wie waren de hoofdrolspelers? Wat waren belangrijke gebeurtenissen en hoogtepunten in de ontwikkeling van de kunstfotografie in Nederland en hoe verhoudt deze beweging zich tot de opkomst van de kunstfotografie in het buitenland?

Fotograferende schilders

De vroegste kunstfotografen hadden een kunstopleiding genoten of waren zelfs nog altijd kunstschilder van beroep. In 1923 schreef fotograaf en chroniqueur van de Nederlandse kunstfotografie Wieger Idzerda dat de opleving van de kunstfotografie in Nederland begon met H.J. Tollens en de uit Duitsland afkomstige Carl Emil Mögle.¹ Mögle volgde in Antwerpen een kunstopleiding, voordat hij naar Dordrecht kwam. In Dordrecht zijn beide fotografen lid van 'Teekenkundig genootschap' Pictura en assisteren beide fotograaf

In the late nineteenth and early twentieth centuries, the Netherlands, like other countries, saw the rise of a movement of photographers who wanted to make photography into art. In England, the movement was pioneered by Julia Margaret Cameron (p. 50). Pioneering art photographers in the Netherlands included the Amsterdam-based Eduard Asser, who from 1857, in addition to family portraits, also produced self-portraits, still lifes and a single landscape; and the duo Munnich & Ermerins, a mathematical physicist and a lawyer who, over fourteen months in 1860-61, ran a 'photographic establishment' in Haarlem and exhibited at Parisian exhibitions. The well-to-do Alexandrine Tinne took photographs of treetops from the window of her grand residence in The Hague, and asked her coachman to drive her darkroom-coach to the dunes, where she took several early landscape photographs in 1861. In the wake of these trailblazers, art photography became more commonly produced from 1890 onwards. Who were the leading figures? What were the major events and highlights in the development of Dutch art photography, and how did this movement relate to the rise of art photography abroad?

Painter-photographers

The earliest art photographers were trained as artists or were themselves invariably painters by profession. In 1923, the photographer and chronicler of Dutch art photography, Wieger Idzerda, wrote that the upsurge in art photography in the Netherlands began with H.J. Tollens and Carl Emil Mögle, originally from Germany.¹ Mögle trained as an artist in Antwerp before coming to Dordrecht. In Dordrecht, the two photographers joined the artists' society known as Pictura, and both assisted the photographer



J.G. Hameter in diens fotostudio.² Tollens nam vanaf 1880 de Dordtse studio van Hameter over; Möggle vestigde zich als fotograaf in het centrum van Rotterdam. Van Möggle bevinden zich meerdere kunstfoto's in de fotocollectie van Universiteit Leiden, waardoor dit overzicht met zijn vroegst bekende kunstfoto begint (p. 13). Te zien is hoe hij een motief uit de schilderkunst in een poëtische sfeer met mooie lichtval en met subtiele nuances weergeeft. Onder meer Adriaan Boer, die een grote drijvende kracht achter de Nederlandse kunstfotografie zou worden, zou bewonderend naar de kunstfoto's in de etalages van Möggles studio hebben gekeken.³

Möggle presenteerde en verkocht zijn foto's als kunstwerken en eindproduct. Een andere kunstenaar, de Amsterdamse schilder George Hendrik Breitner, fotografeerde in het laatste decennium van de negentiende eeuw ook veel. Hij verkende de artistieke mogelijkheden van de fotografie verregaand. Bij het fotograferen van het Amsterdamse stadsleven ontdekte hij dat hij met de camera nieuwe visuele effecten kon verkrijgen in de waarneming en weergave van de werkelijkheid (pp. 24-26). Fenomenen als ongebruikelijke uitsnedes en bewegingsonscherpte legde hij vast met zijn camera, om dit vervolgens als visueel effect in zijn schilderijen te verwerken (p. 51). Het paste prachtig bij de artistieke idealen van de impressionistische schilderkunst, waar het werk van Breitner toe wordt gerekend.

Een andere richting van het Nederlandse impressionisme is de Haagse School, die in veel opzichten te vergelijken is met de schilderkunst van de Franse School van Barbizon. Louis Apol was een landschapsschilder van de Haagse School, die ook fotografeerde (p. 52). In zijn foto's is te zien hoe het modernisme

J.G. Hameter in his photographic studio.² In 1880, Tollens took over Hameter's studio in Dordrecht, whilst Möggle established himself as a photographer in the heart of Rotterdam. There are a number of art pictures by Möggle in the photographic collection of Leiden University, and we thus begin this overview with his earliest known art photo (p. 13). We can see how he depicted a motif from painting in a poetic atmosphere, with beautiful light and subtle nuances (p. 00). Adriaan Boer, who would become a great driving force behind Dutch art photography, would have been among those to admire the art photographs in the windows of Möggle's studio.³

Möggle presented and sold his photographs as artworks and finished articles. Another art photographer, the Amsterdam-based painter George Hendrik Breitner, also took many photographs in the final decade of the nineteenth century. Breitner undertook a far-reaching exploration of the artistic possibilities of photography. Photographing urban life in Amsterdam, he discovered that using a camera allowed him to achieve new visual effects when observing and reproducing reality (p. 24-26). He captured phenomena such as unusual framings and blurred movement with his camera, and then worked these into his paintings as visual effects (p. 51). This fitted perfectly with the artistic ideals of impressionist painting, of which Breitner's work formed a part.

Another movement in Dutch impressionism was the Hague School, which in many respects was similar to the painting of the Barbizon School in France. Louis Apol was a landscape painter from the Hague School who also took photographs (p. 52), and we can trace the rise of modernism in his pictures (p. 14-18). Apol

70

Ernst Loeb

[*Portret van vrouw in klederdracht/
Portrait of a Woman in Folk Costume*]

ca. 1930-1935

Ontwikkelgelatine-zilverdruk op
gevaluxe papier/gelatin silver print
on valuxe paper

Inv.nr./acc.no. PK-F-2012-0084

Abraham Weinberg

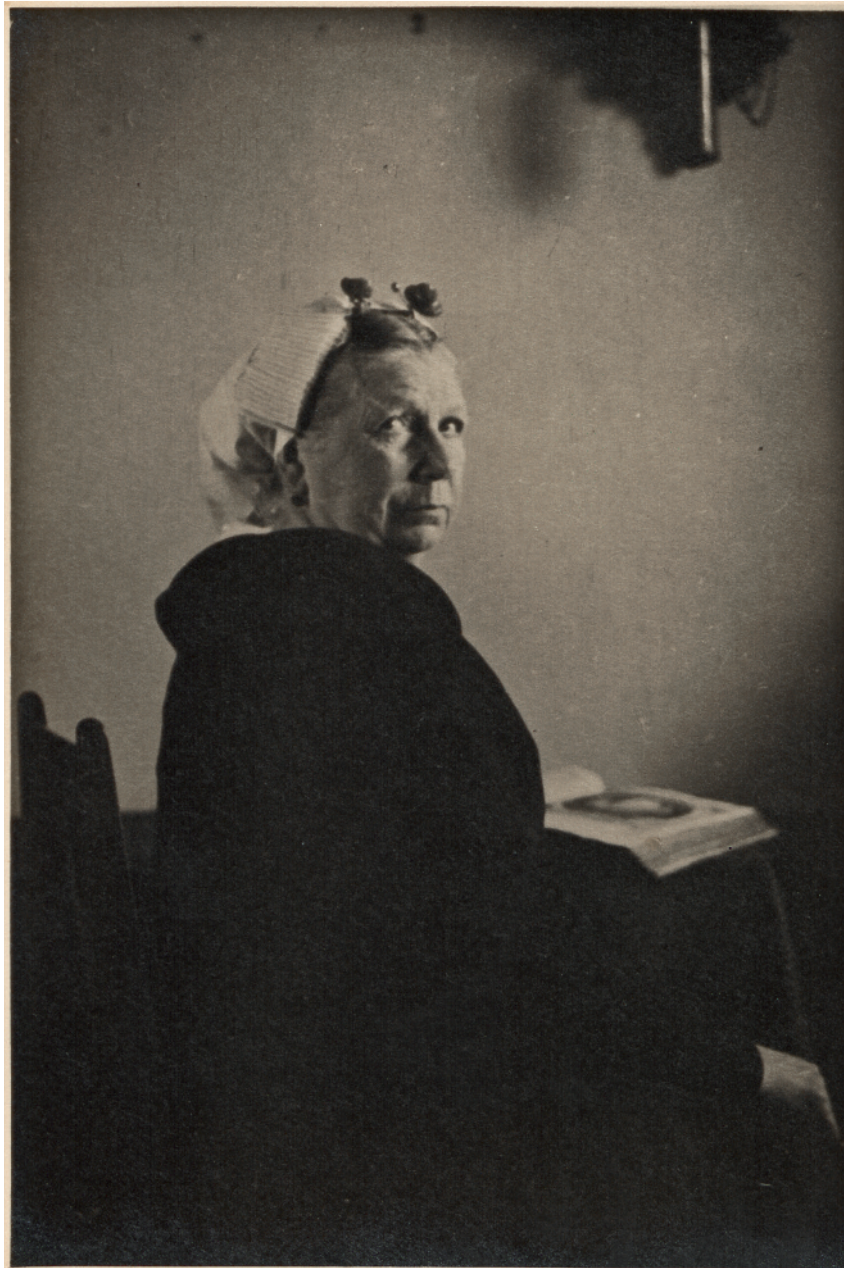
Ouderdom/Old Age

ca. 1915

Kooldruk/carbon print

16,8 x 15,3 cm

Inv.nr./acc.no. PK-F-A.114.





90

Jacob Merkelbach

[*Mies Merkelbach,
dochter van de fotograaf/
daughter of the photographer*]

1924

Kooldruk/carbon print

22,5 × 17,0 cm

Inv.nr./acc.no. PK-F-63.416



Colofon/Colophon

Fotografie wordt Kunst. Photo-Secession in Holland 1890-1937 verschijnt bij de gelijknamige tentoonstelling in Fotomuseum Den Haag, van 7 september t/m 8 december 2019/
Photography Becomes Art. Photo-Secession in Holland 1890-1937 accompanies the exhibition with the same title in Fotomuseum Den Haag, 7 September through 8 December 2019.

Uitgave/Publication

wBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com
www.wbooks.com
i.s.m. / In collaboration with
Universiteit Leiden (Universitaire Bibliotheken
Leiden/Bijzondere Collecties)

Concept en beeldredactie/ Concept and image editing

Maartje van den Heuvel

Tekst/Text

Maartje van den Heuvel
(essay, nota bene en biografieën 'мvdH')
Joëlle Daems (biografieën 'JD')

Vertaling/Translation

Vivien Collingwood

Vormgeving/Design

Typography Interiority &
Other Serious Matters, Den Haag

Lithografie/Coulormanagement

PR Digitaal

Drukker/Printing

Printer Trento, Italië

© 2019 wBOOKS Zwolle/de auteurs

ISBN 978 94 625 8358 0
NUR 646

Deze uitgave kwam mede tot stand dankzij
financiële bijdragen van/This publication was
made possible with financial contributions from:

Universitaire Bibliotheken Leiden,
Universiteit Leiden
Faculteit der Geesteswetenschappen,
Universiteit Leiden
Stichting De Gijselaar-Hintzenfonds
Stichting Pieter Haverkorn van Rijsewijk

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever./All rights reserved. Nothing from this publication may be reproduced, multiplied, stored in an electronic data file, or made public in any form or in any manner, be it electronic, mechanical, through photocopying, recording or in any other way, without the advance written permission of the publisher.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden./The publisher has endeavoured to settle image rights in accordance with legal requirements. Any party who nevertheless deems they have a claim to certain rights may apply to the publisher.

Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam./Copyright of the work of artists affiliated with a CISAC organisation has been arranged with Pictoright of Amsterdam.
© c/o Pictoright Amsterdam 2019.

Omslag/cover

Henri Berssenbrugge
[Bleekveld/Bleach Field]
1914
Ontwikkelgelatinezilverdruk/
gelatin silver print
14,0 × 23,8 cm
Inv.nr./acc.no. PK-F-B.1756



Fotografen/Photographers Emmy Andriesse, Barend Arendsen, Toni Arens-Tepe, Henri Berssenbrugge, Eva Besnyö, Adriaan Boer, George H. Breitner, Paul Citroen, Bernard Eilers, Truus Haasbroek-Tessels, Johan Huijsen, Johan Huijsser, Ernst Loeb, Gerard Middendorp, Charles E. Mögle, Jan van der Pant, Richard Polak, Abraham Weinberg, Willem Witsen, Franz Ziegler, Piet Zwart en/and Berend Zweers.

Eind negentiende, begin twintigste eeuw ontstond internationaal, ook in Nederland, de kunstfotografie. Hernieuwd onderzoek en nieuwe aanwinsten van de Universitaire Bibliotheken Leiden, waar zich bij uitstek de vroege Nederlandse kunstfotografie bevindt, leverden foto's op die aantonen dat de vroege Nederlandse kunstfotografie breder was dan alleen het picturalisme, waarbij fotografen voorbeeld namen aan de schilderkunst. In mengvormen met het modernisme, maakten fotografen ook geometrische composities met een grafisch licht- en lijnenspel of bewegingsonscherpte. Er was geen Nederlandse club die met de naam 'Secession' (letterlijk 'afscheiding') duidelijk maakte zich met kunst te willen onderscheiden. Toch dient de term 'Photo-Secession' hier om de krachtige beweging over de breedte van de Nederlandse fotografie te duiden, die één duidelijk doel had: fotografie tot kunstvorm maken.

The end of the nineteenth and beginning of the twentieth centuries saw the rise of art photography on the international stage, including in the Netherlands. Recent research and new acquisitions from Leiden University Libraries, home to the pre-eminent collection of early Dutch art photography, have yielded photographs showing that early Dutch art photography was broader than pictorialism alone, the movement in which photographers emulated painting. In hybrids with modernism, photographers also created geometrical compositions showing a graphic play of lines and light, or blurred movement. There was no Dutch association with the name 'Secession', that clearly indicated that it wished to distinguish photography as art. Nevertheless, the use here of the term 'Photo-Secession' serves to denote how this influential movement, which spanned the breadth of Dutch photography, had a single, clear goal: to make photography into an art form.